

Стефания Ковбасюк

**РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО ФАКТОРА В СТАНОВЛЕНИИ ИСКУССТВА
УКРАИНСКОГО БАРОККО (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVII – НАЧАЛО XVIII СТ.)**

Эта статья посвящена анализу роли политического фактора в становлении и развитии искусства барокко в Украине второй половины XVII – начала XVIII вв. В центре исследования находится анализ путей становления украинского барокко в политическом контексте, особенности взаимодействия между искусством и политикой, а также между западноевропейским стилем и национальной традицией. Понимание этих особенностей способствовало бы лучшему осмыслению современных процессов как в художественной, так и в политической сферах. Особое внимание уделено европейским тенденциям того времени во взаимодействии между политикой и искусством и их государственному измерению.

Ключевые слова: барокко, Украина, политика, искусство, Иван Мазепа.

Stefania Kovbasiuk

**THE ROLE OF POLITICAL FACTOR IN MAKING OF UKRAINIAN BAROQUE
(SECOND HALF OF XVIIITH – THE BEGINNING OF XVIIIITH CENTURY)**

In this article, we intend analyzing the role of the political factor in the formation and development of Baroque art in Ukraine in the second half of XVIIth – at the beginning of XVIIIth centuries. In the center of the study is the analysis of ways of formation of the Ukrainian baroque in a political context, especially the interaction between art and politics, as well as between Western European style and local tradition. Understanding of these interactions will contribute significantly to our better understanding of today's processes both in the artistic and political spheres. Particular attention is paid to the European trends of the time in the interaction between politics and art in the state dimension.

Key words: baroque, Ukraine, policy, art, Ivan Mazepa.

УДК: 316.324.2»04/14»V-XV

Надія Агафонова

ВІД ПАРАДИГМИ «ПОЛОВЦІ-АВТОХТОНИ» ДО ПАРАДИГМИ «ПОЛОВЦІ-АЗІЯ»

В статті презентовано парадигму «половці-автохтони», задіяну на початковому етапі розвитку історичної науки. Акцентовано на причинах зміни парадигми у XIX столітті. На прикладі дослідження П. Голубовського «Печенеги, торки, половці до нашествія татар. Історія южнорусских степей IX–XII вв.» продемонстровано неспроможність парадигми «половці – азійські експансіонери».

Ключові слова: автохтони, половці, улличі, тиверці, алани.

Вивчаючи історіографічний доробок з тієї чи іншої проблеми, ми переконуємося в тому, що ідейні акценти, пропоновані істориками, часто виявляють тотальну залежність від загального політичного курсу державного рівня. Тобто історики, як складова інтелігенції, залежать, як показує досвід, від політичних настанов часу, які формують правителі чи правляча еліта. Ця обставина веде до деформації історії, надає їй характеристик маріонеткової. Тоді історія, як наука, несе невиправні втрати: цілі покоління стають споживачами неякісного продукту знання. До питань з історії України, що у XIX ст. потрапили в тенета «охранительной истории» відноситься проблема походження половців, що були досить впливовим етносередком на києворуський державотворчий процес XI–XII ст.

Предметна увага до природи половецтва обумовлена на сучасному етапі розвитку української історичної науки тією обставиною, що офіційна (рівня підручників, програм) історія «не узгоджується», «не співпрацює» з загальним інформаційним фоном у даній проблемі, залишає частини його без уваги. Зазначена «неузгодженість» породжує «великі сумніви» у читаючій частини української спільноти. Як приклад, Р. Ревчук у статті «Русько-половецька Україна», уважно вивчивши всі наявні дослідження в проблемі русько-половецьких відносин, переживає відмінні від традиційної точки зору «настрої» в оцінці природи половецтва, його місця і ролі в етногенезі українського народу: «А що, коли б визнати «офіційно», що половці є такими ж нашими пращурами, як і русичі? Тоді у навчальних закладах однаково вивчали б історичні постаті як князів Рюриковичів, так і половецьких ханів (навпроти сторінок про князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Романа Мстиславича, Данила Галицького вміщували б оповіді про ханів Яруна, Шарукана, Атрака, Котяна Сутоєвича, Тугоркана, Кончака, Юрія

Кончаковича). Може, ще й неупереджено вивчимо історію походження запорозького козацтва... Відомо, що минуле дорівнює майбутньому, тому, об'єднавши нашу минувшину, європейський Захід і Північ зі степовим Сходом і Півднем, можемо сподіватись на розквіт нашої держави у «прийдешності» [1].

Яка інформація провокує акцентовану «неузгодженість» і подібні до висловлених Р. Ревчуком побажань на адресу українських істориків? Як приклад, Аркадій Животко у дослідженні «Українське Подоння» розглядає історичне минуле Подоння. Один з періодів цієї ретроспективи – час національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Автор зауважує, що Центральна Рада випрацює проект (січень 1918 р.) закону про території і кордони, в якому наявна увага і до наступного переліку земель: Слобідщина, Донеччина, Половецька земля, Харківщина та Подонь. З цитованого проекту Центральної Ради виходить, що Половецька земля – геополітична реалія першої чверті ХХ ст. Такі факти вимагають пояснень: в чому «живучість» ономастикону «Половецька земля» [2, с. 26–27]. Вони виправдано, на наш погляд, сприяють реанімації парадигми «половці – автохтони». Як приклад, праця С. Наливайка «Етнічна історія Давньої України», в якій звучить пропозиція по-новому подивитися на природу половецтва: «... численні свідчення джерел про печенігів і половців, що не вкладаються в цю (традиційну – А.Н.) схему, і непоодинокі індоарійські етимології, і згадки про численні половецькі міста, що ними рясніють руські літописи, безоглядно ігноруються. Бо інакше цілком очевидно, що за межами Руської держави існувало зовсім не Дике поле» [3].

Наше завдання полягає в тому, щоб проаналізувати рівень уваги до проблеми природи половецтва в історичних дослідженнях XVII–XIX ст. і завізувати акценти наявні в цих дослідженнях щодо природи половецтва.

До наявних в історіографії висновків в питанні половецтва віднесемо, якнайперше, їх азійську природу. Відстежимо час народження означеного акценту: половці – Азія. І головне – рівень його обґрунтованості.

Вчені визнають половців не просто європейцями, а й відносять їх до слов'ян. У 1692 р. російський історик і перекладач А. Лизлов завершив роботу над «Скифською історією» [4], яка поширювалася в рукописах, а в перспективі зазнала три видання: 1776 р. (СПб), 1787 р. (Москва), 1990 р. (серія «Памятники исторической мысли»). Знання автором іноземних мов забезпечило використання широкої джерельної і історіографічної бази: літописи, хронографи, розрядні книги і т. ін. А. Лизлов в главі другій «Скифской истории» подає картину витоків половців і пічонагів, вказує на природу їх мови, відзначає риси менталітету: «Половцы же и печенези бьяше народ военный и мужественный, изшедший от народа готфов и цымбров, от Цыммериа Босфора названных, от них же гепидов, и литву, и прусов старых изшедших явно произведе Стрийковский в начале книг своих, еже и Ваповский свидетелствует. Такожде и Белский, в Деяниях Казимера Перваго, краля полскаго, на листу 239 сице глаголя: Народ печенегов, и половцев, и ятвижев истинныя суть литва, точию имяху между собою в наречии малую разность 35, яко поляки и россианы; житие имуще в Подлесии, где ныне Дрогичин.

Сии половцы и печенези, изшедшии оттуду во времена оныя, селения своя от полунощи к востоку наклоняющися над морем Меотским и Понтом Эвксином и, такожде около Волги, и около Танаиса, и в Таврике, юже ныне называем Перекопскою ордою, коши своя поставляюще. Идеже побратовшися, для прилежащаго соседства, и с италианы генуенсы, иже Таврику содержали, которые в те времена силными на море быша, такожде с волохи и бессарабы. И содеяша грады Манков, Керкель, Крым, Азов, Кафу [юже греки и латинники Феодосиею называли], Килию или Ахилию, Монкаструм или Белград, и Торговицу соделаша» [4].

Автор «Синопису» І. Гізель у главі «О цимбрах» оцінює склад Афетового уділу в етнічному відношенні, тобто дає перелік етносів, які проживали у Європі. Вчений однозначно висловлюється на користь європейської природи половців і пічонагів. Ці етнічні оосередки, на його думку, нащадки цимбрів (кімерів, кіммерійців), а властиві їм етноніми «печьонєги», «половці» з'явилися в часі: «От того же Цимбрийского народа изшедшии люди, по временам наречени бяху иныи Готфами, Эпидами, прочии Половцами, Ятвягами, Печенегами» [5, с. 15].

Отже, І. Гізель та А. Лизлов, як мінімум, презентують половців і пічонагів етнічною похідною від кіммерійців, що дає нам право на узагальнення: половці в подієвому контексті киево-руського державотворчого процесу мають сприйматися як автохтони. Азійцями вони можуть бути в своєму докімерійському минулому і стануть ними на початок XII ст., коли Володимир Мономах вижене їх з належних їм одвічно земель в Задоння: в Азію.

Наступним вченим, що зосередив у своїх дослідженнях увагу на проблемах етногенезу був І. Раїч. Оцінюючи слов'янські народи, до їх числа сміливо відносить половців і пічонагів: «Народы (слов'янські – А. Н.) по времени умножающиеся и по различным местам вселяющиеся различными именами от рек, лесов, примет, от дел и князей своих прозваны быша. Якоже Волгари и Волынцы от

реки Волги, Муравляне (Морава – А.Н.) от реки Муравы, Полочани – от реки Полоты, Донци – от Дону, Древляне... от древес, Поляки и Поляни – от поль, Половци – от ловитвы зверей, Печенези – от жестокости и мучительства своего). Таким чином, половці – слов'яни, які отримали своє ім'я «от дел»: «ловитвы зверей» [6, с. 68].

Позиція істориків в даній проблемі категорично зміниться вже на початку XIX ст. Саме в цьому часі «народиться» парадигма «половці – Азія». Для прикладу скористаємося з досліджень, провідних в одному й тому часі істориків, які презентують як спеціальні дослідження, так і загальну історію. М. Карамзін («История государства Российского»), на наш погляд, першим задає нову ідейно-естетичну тональність в оцінці половців: «Еще в 1055 половцы, или команы, входили в область Переяславскую: тогда князь их, Болуш, заключил мир со Всеволодом. Сей народ кочующий, единоплеменный с печенегами, и вероятно с нынешними киргизами обитал в степях азиатских, близ моря Каспийского; вытеснил узов (именуемых, как вероятно, торками в нашей летописи)... занял берега Черного моря до Молдавии, ужасая все государства соседственные: Греческую империю, Венгрию и др.» [7, с. 209]. Як бачимо, нова ідейна тональність зародилася без будь-яких посилань на джерела і за методики надміру часто вживаного «вероятно».

У цьому ж приблизно часі в дану проблематику включається Н. Устрялов, який оголосить половців тюркомовними і знову без будь-яких посилань на джерела. У середині XIX ст. С. Соловйов вкотре акцентує на причетності половців до Азії, не проявивши стурбованості хоча б тим, з якої Азії вони прибули: Центральної, Північної, Середньої, Малої, оскільки, важко не погодитися з тим, що кожна з перелічених Азій є феноменальною в питанні культурно-досвідного потенціалу.

Як бачимо, дослідники наполягають на азійській природі половців, але якими були координати Азії? Вчений світ на тому часі користувався дещо іншими даними щодо кордонів Азії, ніж ми сьогодні, що відраховуємо Азію від Уральських гір. Як приклад, І. Гізель у книзі «Синопис или краткое описание от различных летописцев о начале славянского народа», спираючись на візантійських авторів, веде мову про частини і сторони світу: «Европа есть часть круга земного, иже в долготу идет от предела Португалии до реки Танаис или Дону» [5, с. 5]. Отже, Задоння – це вже Азія.

Постає питання: чому акцент на істинній природі половців губиться і проблема отримує хибне ідейне забарвлення? Відповідь у характеристиках суспільно-політичної ситуації в Російській імперії у XIX ст.

Правда про половецтво, що відстоювало право власності на землю упродовж XI–XII ст. могла стати, на наш погляд, ідеологічним тлом, на якому виріс би загальноімперський протест, адже на середину XIX ст. 80 % від усього населення в Російській імперії було у статусі залежного селянства. Збільшувалась барщина, зростав оброк, скорочувались земельні наділи. Тільки за першу половину XIX ст. наділи зменшились в 2–3 рази: з 13,5 – до 4,3 десятин на душу. Кількість поміщицьких селян упродовж 1836–1861 рр. скоротилася з 2206 тис. – до 21846 тис., тобто на 0,5 млн, що було викликано значною смертністю кріпаків, які, зрозуміло, залежали від свавілля кріпосників. Антифеодальний рух на цьому часі мав свою статистику: упродовж 1801–1825 рр. – 281 повстання, а у 1826–1850 рр. – 576 повстань. У придушенні тих, що тривали іноді роками, регулярні війська застосовували практику каральних експедицій.

Широкого розмаху набули масові рухи в середині XIX ст. на Кавказі, і в його складі – на Північному Кавказі, де впродовж віків накопичувалася та селянська маса, що в якості свої предків мала половецтво, куманство. Цей рух, як і опір половецтва династії Рюриковичів в XI–XII ст., носив антифеодальний характер. Саме в цих землях утримувалися в практиці патріархально-общинні традиції, а селянство було особисто вільним. Ці селяни і стали в опозицію по відношенню до політики Російської імперії націленої на впровадження кріпацтва. Спостерігається та ж практика урядових кіл, що і часів Володимира Мономаха, направлена на викорінення половецтва: розорення поселень, витіснення населення в непродуктивні землі.

Перераховані факти опору, презентуючи тогочасну суспільну практику в контексті Російської імперії, призвели до реакції правлячої верхівки, до заходів якої можемо віднести впровадження 1826 р. карального органу – II-го відділення власної канцелярії царя. Казарменно-поліцейський режим переслідував найменші прояви спротиву владі. Репресивні методи застосовувано до освіти, друку, науки: 1826 р. введено в дію цензурний устав.

На початку 30-х рр. XIX ст. міністр освіти С. Уваров сформулював основу кріпосної ідеології – «теорію офіційної народності». Він стверджував, що початками суспільно-політичного устрою Росії є самодержавство, православ'я, народність. Заявляв, що самодержавство складає основну умову політичного існування Росії. С. Уваров приписував російському народові, начебто, одвічно властиві йому релігійність і незмінну покірність самодержавно-кріпосницькому устрою. З одного боку,

спостерігаємо становлення і бурхливий розвиток слов'янознавства в XIX ст., а з другого – історична наука працює, власне, на «охранительную ідеологію».

Та у цьому ж часі (середина XIX ст.) істині про природу половецтва судилося все ж зазвучати зі сторінок «Історії Русів». Це історичне узагальнення видрукувано в середині XIX ст., а написано його в другій половині XVIII ст. Власне тоді ж, коли презентували свої дослідження І. Гізель та І. Раїч, що заявляли половеців слов'янами. Г. Кониський акцентує на слов'янській природі половецтва, зауваживши, що етноніми вживані по відношенню до останніх є самоназвами: «Саме славене и того больше названий себе наделали. Болгарами называли тех, кои жили по реке Волге, Печенегами тех, кои питались печеною пищею; Полянами и Половцами живущих на полях, или степях... Описываемые же у некоторых писателей воины Славен с Печенегами, Половцами, Козарами и другими народами бывшие и безсправочно иноплеменничьими воинами называемыя, значат не иное что, как междоусобныя самих Славен брани за рубежи областныя» [8, с. 6]

Г. Кониський також аргументує свою позицію: «Справедливость сего доказывается тем, что описанные выше прямо народы, т.е. Готты, Гунны и другие, известны по историям и преданиям, откуда они вышли и куда пошли; а о сих ничего того нет, и как бы они с неба опустились и в землю вошли, не оставив и потомства своего; чего история никак терпеть не должна, яко баснословнаго» [8, с. 7].

Одним із перших спеціальним монографічним дослідженням з цієї проблеми стала праця П. Голубовського «Печенеги, торки и половцы до нашествия татар». Переважна частина дослідження присвячена оцінці ландшафту (як матеріального ресурсу) так званих «південноруських степів» і етнічних осередків, які проживали там до появи пічонагів, торків, половеців. Друга частина – власне, конфлікт сторін: пічонаги + русь, торки + русь, половеці + русь. Проблемі витоків культурного досвіду переліченого ряду етнічних елементів приділено найменше уваги. До яких висновків приходять автор? Перший – історики XVIII–XIX ст. не проявили стурбованості щодо дислокації і долі літописних слов'янських племен уличів і тиверців, які населяли, на переконання П. Голубовського, землі на захід від Дніпра: течіями річок Дністер, Буг. І, до всього, вчені не визначилися в тому, які слов'янські племена населяли землі течією річки Дон, оскільки і писемні джерела, і дані археології засвідчують слов'янськість культурного досвіду в цих землях. До писемних джерел П. Голубовський відносить відомості Прокопія і Маврікія (VI ст.), Аль Баладурі (VIII ст.), Аль-Массуді (X ст.) [9, с.19, 23–24].

Учений задається питанням: чому слов'янське населення на захід від Дніпра і населення Подоння літописи не анонсують: «Молчание нашей летописи о распространении славян в область р. Дон не может служить опровержением сделанному нами выводу. Она молчит о многом. Летопись наша не интересуется судьбой даже уличей и тиверцев, о которых упомянуто вначале... Все, что не было под властью русских князей, было для нее «не наше» [9, с. 24]. Слушне, як на наш погляд, і точне зауваження: «все, что не было под властью русских князей». Влада руських князів, як відомо, «призупиняється» трохи південніше Києва: Переяслав. Кордони (південні) Руської Землі (з незначними змінами різних часів) проходять по річці Рось (водна паралель на захід від Дніпра) і по річці Сулі (водна паралель на схід від Дніпра). Володимир Мономах встановлює кордон по Дону, та по його смерті претензії половеців відновлюються і кордони (фіксовані текстом «Слова о полку Ігоревім») у 1185 р. знову встановлюються течіями річок Рось і Сула.

На підтримку ідеї про автохтонність половеців «працює» і наступний висновок П. Голубовського: уличі, тиверці і слов'яни Подоння «представляют потомков тех Антов Славен, которых поселения мы видим в данной летописи в VII в.» [9, с. 31]. І далі автор акцентує на тому, що літопис фіксує їх в цих землях і на XII ст.: «Суть грады их и до сего дня – (XII ст. – А.Н.)» [9, с. 31, 249].

Дослідник висловлює переконання в тому, що уличі і тиверці на час зародження держави у полян «стояли по культуре выше других славянских русских племен» [9, с. 31]. В чому пояснення економічних і культурних переваг? Відповідь П. Голубовського така: «Большему культурному развитию их способствовало географическое положение занимаемой ими местности. Благодаря ей они рано должны были сделаться участниками в черноморской торговле» [9, с. 32]. Якщо ми дотримуємося думки, що означені етнічні осередки і були частиною половецького світу, то П. Голубовський вважав, що означені союзи племен з приходом пічонагів, торків, половеців відкочували на північ: до Русі. Дослідник ніби забуває ним же задеклароване: поселення Півдня залишаються в культурно-досвідному відношенні слов'янськими і в XII ст. Так, на сторінці 249 пише, посилаючись на літописи, про те, що міста уличів і тиверців функціонують ще й в XII ст. в регіоні під невинуватою, на наш погляд, назвою «південноруські степи» [9, с. 249].

Якщо слідувати висновку П. Голубовського, то виходить, що половеці (кочівники-скотарі), зреалізували свою соціальну ініціативу в так званих «південноруських степах» та, при цьому,

уличів, тиверців і все слов'янське за природою населення Подоння залишили в недоторканому вигляді, бо як тоді зберегли свою слов'янськість їх міста.

Значну частину дослідження автор присвячує з'ясуванню питання чи є кумани, кипчаки і половці одним і тим самим народом. І приходиться до висновку про те, що це різні етноніми на означення одного й того самого етнічного продукту. П. Голубовський заявляє: «Мы не можем объяснить происхождение имени «кумане». Висловлює припущення, що це самоназва [9, с. 129]. Подає діючі версії. Основна – кумани від гідроніму «Кубань». Половці – кумани оселилися за течією річки Кубань. На думку П. Голубовського, варіювання м/б проявляє себе і в імені половецького князя Маніака (за Анною Комнен) Баняка (за літописами). П. Голубовський задається питанням: «Почему половцы назвались по этой реке? Ее берега не были исключительно местом их жительства, двигались они точно не со стороны Кубани, а с востока, со стороны Волги и Яика, о чем свидетельство мы находим в тюркских преданиях» [9, с. 129–130].

«Тюркские предания» – це «Огуз-Наме» Рашид-ад-Діна та «Історія» Абуль Газі. Зауважимо, що ці «предання» ведуть мову про кипчаків і їх переселення з ініціативи Огуз-хана в землі народів урус, мадждар, башкорд (південь сучасних України і Росії) в VII ст. до н.е. Отже, це було переселення передньоазійців-манів, які могли бути фундаментально причетними, враховуючи траєкторію свого руху, до земель Північного Кавказу.

У дослідженні П. Голубовського кочівники постають, як три хвилі експансії. Учений більш детально характеризує витoki і природу першої хвилі – пічонагів. Джерело, на якому базуються його висновки у цій проблемі – праця Костянтина Багрянородного «Про управління імперією». Дослідник звертає увагу на те, що імператор називає пічонагів ще й «кангар». Етнонім «кангар» називає мутантою від лексеми «кангли» («кангли»), що дає йому право «виводити» пічонагів з Центральної Азії. Як відомо, «кангли» яскраво «присутні» в «Огуз-Наме» Рашид-ад-Діна, де з тексту стає зрозуміло, що лексема «кангли» виступає на означення соціальної ролі, побутуючої в армії Огуз-хана, яка передбачала відповідальність за перевіз навоюваного краму. Кангли-повозники. І народжується ця соціальна роль як необхідність під час перебування Огуз-хана в землях течією (верхів'я) річки Атиль (Волга). Отже, виходить, що пічонаги – ті, хто у війську Огуз-хана відповідали за повоз і були на VII ст. до н. е. поволжанами.

Оцінюючи природу пічонагів, П. Голубовський часто вдається до гіпотезації. Як приклад, «...очень, возможно, что они получили имя «Печенеги» уже окончательно вступив в Европу, а племенное имя канклы=Сандгасг у Рубруквиса стусевалось, оставшись только за некоторыми коленами Печенегов». В нашому дослідженні ми прийшли до висновку, що пасіонарний вибух огузівців Алтаю (Центральна Азія) започатковує північну опозицію експансивній політиці Ассирії. Це була та переможна хвиля, яка з ініціативи передньоазійських мідян обере на себе назву «скіфи», що в перекладі з іранської означає «завойовники». Тоді зрозуміло чому А. Комнен, як і її сучасники, називатиме пічонагів XI ст. н. е. скіфами. Отже, пічонагів X ст. маємо визнати автохтонами земель сучасної Росії: поволжанами, що займалися, передусім, землеробством, а потім вже скотарством, торгівлею, промислом, ремеслом і т.д. Такий ідейний леймотив до природи пічоназства дає можливість прочитання етимологічного навантаження етноніму «пічонаги». «Пічонаги» – лексема двоелементна: «піч» – від праславенського (санскритського) «розбивати» (за яким може «прочитуватись» – «розбійник») + елемент «наги» – «змії». Отже «піч о – наги» = «змії – розбійники», чи «розбійники, які поклоняються Нагам-зм'ям, покровителям полів». На залишках цієї етномаси сформується нагайська орда періоду правління золотоординців.

Як бачимо, намагання П. Голубовського пов'язати пічонагів, половців з Середньою Азією не спрацьовує. Та автор на сторінці 147 продовжує наполягати: « ...так, прежде чем явится в Европу наши печенеги, торки, половцы кочевали в степях Средней Азии и составляли одно целое. Они родственники между собою» [9, с. 147].

Відстежимо момент того як кумани, половці стають у П. Голубовського тюрками. Вирішуючи проблему мови, вчений посилається на відомості за авторства Рубруквіса: «Рубруквис указывает на важный факт, что у Уйгуров находится основание и корень языка турецкого и команского» [9, с.150]. То й що з того? Звичайний собі факт змішування мов в зонах активних контактів. А у П. Голубовського маємо: якщо в мові уйгурів присутні елементи мови куманів, значить кумани походять від уйгурів. А уйгури, на його переконання, це Середня Азія. Як відомо, лексема «уйгури», за свідченням Рашид-ад-Діна, народилася на означення соціальної ролі етноелементів, що приєдналися до ініціативи Огуз-хана. У такий спосіб під уйгурами можемо мати на увазі і сибіряків, і поволжан, і і центральноазійців. Зрозуміло, що мігруюча від VII ст. до н.е. етномаса уйгурів з суперетносистеми «скіфи» «виллється» у перспективі (через тисячоліття) у пічоназство і куманство. Звідси їх мовна спільність, близькість, на якій, до речі, акцентує і А. Комнен в «Алексіаді».

Заявивши половців і пічонагів тюрками, П. Голубовський формує смислове протиріччя. Оцінюючи «залишки» куманської мови, наявні в «Codex cumanus», дослідник, з одного боку, говорить, що це джерело підтверджує тюркськість куманів, а з іншого – вимушено визнає (і з цією позицією не можна не погодитись) наступне: «На основании того, что этот словарь составлен в 1303 г., т.е., уже тогда, когда половцев в южнорусских степях не было, является сомнение, действительно ли он сохранил нам остатки куманского языка, или его надо считать словарем татарским или нагайским, а название «куманский» просто географическим» [9, с. 153]. В даному словнику, як зазначав П. Голубовський, була («рівноправна» за своїми параметрами тюркській) колонка слів перською (іранською) мовою.

На підтримку тези про іраномовність населення південних земель сучасної України в X–XIV ст. наведемо лише одне дослідження: працю відомого лінгвіста Г. Турчанинова «Древние и средневековые памятники осетинского письма и языка». Охарактеризувавши і проаналізувавши цілу серію написів, датованих VIII ст. до н.е. – XIV ст. н.е., Г. Турчанинов приходять до наступного висновку: написи епохи середньовіччя – продовження традиції застосування арамейської системи письма, яка функціонувала в суспільній практиці етносів, які проживали на землях Північного Причорномор'я, Подоння, Північного Кавказу, як мінімум, від VIII ст. до н.е. – до XIV ст. н.е.

Саме дослідження Г. Турчанинова змінило позицію науковців у питанні визначення етнічної природи етносил презентуючих салтово-маяцький археологічний комплекс. Основним дискусантом Г. Турчанинова в даній проблемі був тюрколог А. Щербак, який оголосив, з обережністю, що написи на камені з Маяцького городища (місцевості, де річка Тиха Сосна впадає в Дон) і флягах, що зберігаються у фондах Новочеркаського музею, виконані в арамейській системі письма. Мова написів – тюркська, хоча дешифровка тексту, як тюркомовного, привела А. Щербака до висновку: «Смысл надписи не совсем ясен» [10, с. 275]. Опонуючи, Г. Турчанинов акцентує на залежності А. Щербака від хозарсько-булгарської теорії М. Артамонова. Г. Турчанинов відзначав, що А. Щербак, дешифруючи написи, проігнорував наявність в них розділяючих слова крапок. Саме ця обставина викликала неправильне прочитання тексту. Г. Турчанинов доводить іраномовність напису зауваживши: «Живая аланская речь на Дону и наличие у алан своего оригинального письма обязывает нас не согласиться с той концепцией о носителях салтово-маяцкой культуры, которую всячески пытается обосновать М.И. Артамонов. Этническая материальная культура не переживает языка» [11].

Г. Турчанинов на підтримку залучає авторитетного дослідника, академіка Ю. Готьє, який, порівнявши культуру поховань в Чмі, Верхній Рухті, Кумбулті і Камунті в Північній Осетії з культурою Верхнього Салтова, наголошував: «Сходство бьет в глаза и не оставляет никакого сомнения, что одновременно в VI–IX вв. на Северном Кавказе и по течению Донца существовала одна и та же культура, что люди, обитавшие в Салтове жили, одевались, веровали и хоронили так же, как очень далеко обитавшие от них жители современной Осетии» [11, с. 101–102].

Г. Турчанинов, систематизувавши в таблиці буквенний арсенал, наявний в написах VIII ст. до н. е. –XIV ст. н. е., приходять до досить цікавого висновку: «В основу раннего восточнославянского письма, как это явствует из таблицы XIII, 3 и в основу касожского письма, как это видно из таблицы XIII, 2 легло средневековое письмо, уходящее своими корнями в древнеосетинское (скифо-сарматское) письмо арамейского дукта. О существовании собственного письма у скифов, сарматов и алан имелись упоминания в греческих, латинских и сирийских источниках, начиная с V–VI вв. н. э.» [11, с. 101–102]. Отже, акцентована нами іраномовність етносил, дислокованих від порогів Дніпра – до Чорного моря та у Подонні, знаходить підтримку в дослідженні лінгвіста Г. Турчанинова.

На наш погляд, П. Голубовський не довів середньоазійськість пічонагів і половців. Не дав відповіді на питання коли стався «вихід» означеної етнічної маси із Азії: «Мы не знаем, когда выдвинулись Печенеги из Азии в Европу. Вполне известно только что в IX в. они занимали уже область между Волгой и Яиком» [9, с. 223]. Те ж саме маємо і з приводу половців: «Приблизительно около этого времени (1032 р. – А.Н.) на востоке степей начинается новое движение, из-за Яика появляются новые враги, половцы» [9, с. 223]. Це при тому, що Патріарший літопис фіксує прихід половців з Володарем до Києва в 1000 р. Означений ряд припущень, що подає у своєму дослідженні П. Голубовський, набере в часі роль аксіоми.

На початковому етапі розвитку історичної науки половців візовано автохтонами: войовничою частиною слов'янського світу, що опонує державотворчій ініціативі князів з династії Рюриковичів. Огляд історіографічного доробку в цій проблемі доводить той факт, що історики на середній течії річки під назвою «Історія» загубили істину в питанні походження половців і від того часу (XIX ст.) усі наступні покоління дослідників будували власні моделі акцентів на деформованому, спотвореному фундаменті.

За такого трактування природи половців настає розуміння того чому літописи втрачають увагу до уличів і тиверців. Саме означені соціосередки у союзі з аланами, ясами і касогами являтимуть в історії поліетнічну данність «половці».

Нова парадигма в оцінці витоків половецтва «народжується» в XIX ст. у контексті практики «охранительной истории», яка перетворила внутрішню опозицію на зовнішнього експансіонера. Вже перше спеціальне дослідження за авторства П. Голубовського демонструє неузгодженість «новонародженої» парадигми як з текстами літописів, так і з логікою, яку Л. Гумільов називає основним архівом, на якому мають здійснюватись історичні дослідження. Означений ідейно-тематичний вимір у проблемі вивчення природи половецтва вимагає подальшого аналізу історіографічних напрацювань в даній темі: огляду дослідів радянської доби.

Список використаних джерел

1. Ревчук Р. Русько-половецька Україна / Р. Ревчук // Україна молода. – 2010. – № 097. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1664/196/58722/>
2. Животко А. Українське Подоння / А. Животко. – Ужгород: «Гражда», 2008. – 144 с.: іл.
3. Наливайко С. Етнічна історія Давньої України / С. Наливайко. – Київ: Євшан-зілля, 2007. – 624 с.
4. Лызлов А. Скифская история [Електронний ресурс] / А. Лызлов. – Режим доступу: <http://iknigi.net/avtor-andrey-lyzlov/64763-skifskaya-istoriya-andrey-lyzlov.html>.
5. Гизель И. Синопис или краткое описание от различных летописцев о начале славянского народа / И. Гизель, 1768. – 137 с.
6. Раич. И. История разных славянских народов / И. Раич. – Вена, 1794. – 496 с.
7. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – Санкт-Петербург: СЭЖЭО «Кристалл», Москва: АСТ, 2003. – Кн.1. – 704 с.
8. Конисский Г. История Русов / Г. Конисский [Репринт с 1846 г.]. – К.: «Дзвін», 1991. – 309 с.
9. Голубовский П. В. Печенеги, торки, половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX–XII вв. / П. В. Голубовский. – К., 1884. – 373 с.
10. Щербак А. М. Несколько слов о приемах чтения рунических надписей, найденных на Дону / А. Щербак // Советская археология. – 1954. – № 19. – С. 270–281.
11. Турчанинов Г. Ф. Древние и средневековые памятники осетинского письма и языка / Г. Турчанинов. – Владикавказ: «Ир», 1990. – 242 с.

Надежда Агафонова

ОТ ПАРАДИГМЫ «ПОЛОВЦЫ-АВТОХТОНЫ» К ПАРАДИГМЕ «ПОЛОВЦЫ-АЗИЯ»

В статье представлена парадигма «половцы-автохтоны», задействованная на начальном этапе развития исторической науки. Акцентировано на причинах изменения парадигмы в XIX столетии. На примере исследования П. Голубовского «Печенеги, торки, половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX–XII вв.» продемонстрирована несостоятельность парадигмы «половцы – экспансионеры-азиаты».

Ключевые слова: автохтоны, половцы, уличи, тиверцы, аланы.

Nadiya Agafonova

A PARADIGM IS «POLOVCY-AUTOCHTONS» THE PARADIGM OF «POLOVCY-ASIA»

In the article a paradigm is presented «polovcy-autochtons», involved on the initial stage of development of historical science. It is accented on reasons of change of paradigm in XIX century. On the example of research of P. Golubovskyy «Pechenegi, torki, polovcy to the invasion of Tatars. History of yuzhnorusskikh steppes IX–XII cc.» insolvency of paradigm is shown «polovcy is ekspansionery-asiatics».

Key words: autochtons, polovcy, prove guilty, tivercy, alany.